

Др Гордана ТОМОВИЋ
Београд

ДЕТАЉНИ ОПИС САНЦАКА ПЛЕВЉЕ 1899. ГОДИНЕ

Под насловом *Detailbeschreibung des Sandžaks Plevlje und des Vilajets Kosovo* последње године XIX века у царској дворској штампарији у Бечу штампана је књига малог формата са више карата и скица. У ствари, то је приручник војне тајне службе, настао на основу рукописног елабората аустријских агената из 1885/6. године, тајног картирања током 1892. године и рекогносцирања терена и студије k.u.k. официра у периоду од 1895. до 1897. године. И формат и садржај књиге прилагођени су намени – да служи као војни беккер, путни приручник, а о дуготрајној употреби сведоче допуне из 1900. и 1909. године са два нова прилога, и убаченим, накнадно штампаним листовима, на неколико места, где је свака промена на терену и уочена погрешка одмах исправљена, а претходни текст прецртан.¹

Кратко, у виду војног рапорта, са низом скраћеница, саопштавају се важни подаци о вилајету Косово, који се као издужени клин протезао између ослобођене Србије и слободне Црне Горе, од реке Дрине на северозападу до планине Бабуне и реке Брегалнице на југоистоку, обухватајући санцаке: Плевље, Сјеница, Пећ, Приштина, Призрен, Скопље и Киприли (Велес).

У посебним поглављима говори се о физичко-географским одликама – положају, рекама, рељефу, клими; затим о државној организацији и административној подели, о цркви, становништву, ношњи; о домаћим називима појединих области, насељима и утврђеним местима; о здравству, привреди, земљорадњи, исхрани, сировинама и разним ресурсима. Највећа пажња посвећена је путевима и путним правцима, где су укратко наведени и подаци о појединим успутним местима. Последњи део посвећен је железници. Опис се завршава кратком историјом битака везаних за подручје вилајета. У целини, забележено је све што се сматрало важним за аустроугарску војну поли-

¹ *Detailbeschreibung des Sandžaks Plevlje und des Vilajets Kosovo*. Wien 1899, у библиотеци Српске академије наука и уметности заведено под сигнатуром Рв 24; 466. Наводи се да је књига штампана као рукопис, на основу нове генералне карте размере 1:200 000, у Царско-краљевској дворској и државној штампарији.

тику, оперативну војну тактику и стратегију. Од великог броја аутентичних описа и савремене грађе овде ће бити саопштено неколико сегмената везаних за Пљевља и најближу околину.

Пљевалски санџак, подељен на две казе – Плевље и Пријепоље са нахијом Прибој, од септембра 1879. године одвојен је трупамa к.и.к. од санџака Нови Пазар. У целом санџаку густо су насељене долине, висоравни и падине, а слабо брдски предели, али недостају тачни и потпуни подаци о броју становника, тако да су процене оквирне, засноване на изворима различитог порекла (салнаме, или алманаси вилајета, извештаји конзулата и друго). У кази Плевље Срба грчко-источног обреда има 10.800, Срба мухамеданаца 12.000, Албанаца католика 50, османских мухамеданаца 100 и Цигана муслимана 150. Укупно, 23.100 становника са три српске школе. Пријепоље са нахијом Прибој има 10.000 православних Срба, 6.500 Срба муслимана, 100 османских муслимана, 100 Цигана муслимана, укупно 16.700 становника и 7 српских школа. У целом санџаку Плевље, у кази Плевље, Пријепоље и нахији Прибој, Срба православне вере има 20.800, Срба мухамеданаца 18.500, 50 Албанаца католика, 200 османских муслимана, 250 Цигана муслимана, што значи укупно 39.800 становника на подручју са десет српских школа.² Према томе, у санџаку Пљевље густина становништва на крају XIX века била би 20 становника на 1 km².

Према националности већина становништва је српског словенског порекла, али се истичу разлике између Срба двеју конфесија, православне вере (griechisch orientalisches Serben), и муслимана (mohamedanische Serben). Бошњацима се називају само избеглице, словенски мухамеданци, који су од 1878. године пребегли из Босне и Херцеговине. Заједничко је за Србе неповерење према странцима и дубока одбојност према османлијама. Срби православне вере задржали су националну свест кроз векове. Они су самоуверени, прожети националним осећањем; тврдоглави и веома осетљиви на напад. Чврстог духа, подозриви и мало гостопримиви, непоуздани су пријатељи и увек склони да благост тумаче као слабост. Имају нарочити дар за трговину и у препредености надмашују и саме Јевреје. Срби се у градовима баве трговином и занатима и ту потискују муслимане. Нови полет хришћанима је дало ослобођење Србије и новине доносе млади људи школовани у Београду. Међу градском омладином Пљеваља, Пријепоља и Нове Вароши нема неписмених. Срби хришћани имају земљу само у закуп, а власнику дају трећину приноса. Неке аге давале су велике концесије, међу којима и право куповине ждробом, други су исцрпљивали своје кметове и живели често целе године у кућама закупаца.

² *Нав. дело*, 61–63 (политичка подела области); 73 (број становништва; напомене се да не постоје поуздани пописи становника, јер турски извори, салнаме, садрже нетачне и непоуздане податке услед честих промена у политичкој подели, па је приказани број приближан).

Срби муслимани су строгих навика и веома трезвени, држе задату реч, поуздани су пријатељи, а као непријатељи лукави и сурови. Надмени су и не крију мржњу према хришћанима. Грађани муслимани баве се трговином и занатством, у послу су мање окретни, доста поуздани, али су конзервативни и тешко прихватају новине. Због тога трговину све више преузимају Срби и Јевреји. У политичком погледу треба одвојити православни елемент од мухамеданског, јер су први склони политичким и црквеним заверама, очекујући ослобођење делом од Србије, делом од Црне Горе, а други једино желе да се задржи status quo. Карактеристичан је један земљишни појас, широк 10 km, који иде од црногорске границе код Ограђенице и Бобова, западно од Нефертаре, даље северно и јужно заобилази претежно мухамеданска Пљевља, и излази преко Бабина и Нове Вароши на српску границу. Ту живе искључиво православни Срби.³

Међу становништвом као посебан елемент издвајају се муслимани избеглице из Никшића. У зиму 1878/79. године око 4.000 Никшићана пребегло је из Црне Горе. Они се веома спретно и марљиво баве разним врстама мањих послова. Уз то су и препредени, распусни, лично храбри и склони групним борбама. У Пљевљима их има око 50 породица.

Албанци (Шћиптар, Арнаут, Арбанас) који живе у санцаку Пљевља, као и у целом вилајету Косово северно и источно од линије Пећ – Ђаковица – Призрен, нису првобитно становништво. Они су у великом броју дошли из своје домовине 1690. и 1737. године и запосели земљу са које су се иселили Срби.

Поједине области у санцаку имале су и задржале стара народна имена, и етнографске одлике становништва, али се њихова територија не подудара са административном поделом. Област Колашин простире се између Таре и Лима, а дели се на Горњи и Доњи. Доњи Колашин има око 8.300 мушких становника (5.900 муслимана, 2.400 хришћана), од којих је 4.000 способно да носи оружје. Према броју од 2.000 кућа цени се да је укупан број становништва био између 18.000 и 20.000. Народ је ратоборан, дивљи, необично осветољубив, али мало радан. Разбојништво и пљачка сматрају се дозвољеним. Једино у области Комаран живи релативно мирно становништво. Кроз Комаране води дуг али сигуран каравански пут Пљевља – Матаруге – Кање – Бијело Поље, док је главна веза Маоче – Вранеш веома несигурна.⁴

Област Кричак, званично Кричка нахија има 14 општинских заједница са 172 муслиманске и 184 хришћанске куће, које су под командантом из карауле Кричка, источно од Битине. Главно место је Чардак у општини Маоче. Муслимани тероришу хришћанско становништво, једини изузетак је

³ *Истио*, 74, нап. 1 (о бошњацима); 75 (Срби мухамеданци); 76 (Шиптари Арнаути, насељавали су се преко Пештера у три правца: ка северу, ка истоку ка Косовом пољу и Нишу).

⁴ *Истио*, 87.

село Пренђане, настањено искључиво хришћанима. По традицији, Срби из Пренђана потичу од истог стабла као и црногорско племе Шаранци, које настањује леву обалу Таре између Добриловине и Његобуђе, и са њима су учествовали у свим црногорским ратовима.

Истакнуте мухамеданске породице из Кричка су: Мићановић (на водећем месту), Каљић, Пијук, Дедо Халилага и Поповић, сви из Маоча; Раповић у Мијаковићима; Војсил у Глибаћима; Рамо Осман Авдовић у Нефертари; Захир Кљешторац и Максимовић у Битини.

Област Комаран броји 15 места са 524 муслиманске и 242 хришћанске кућне заједнице. Претежно муслиманско становништво уљудније је него у осталом делу Колашина. У месту Ораховица има највише хришћана. Утицај-

*Предели и области у Санџаку Пљевље
и Вилајету Косово 1899.*

не породице су: Козица (муслимани), Домаћин (хришћани), обе у Завинограђу, Балић у Бродареву, Шеховић у Сутивану.⁵

Детаљни опис даје занимљиве податке о категоризацији насељених места, као и о утврђењима и војним постајама. Код Пљеваља су назначена четири војна објекта: североисточно од града пољски шанац Мали Богишевац за једну посаду и четири топа; на путу према Рудници јако зарушена стражара Главница; на јужном излазу из града стражара Стражица за пола одреда и евентуално за пуцање из топа; источно од града на путу за Јабуку одбрамбена касарна караула Трлице за један одред, са платформом за два тешка топа и са магацином за барут и оружје. Бољанићи, Готовуша и Јабука имали су модерне одбрамбене касарне са цистерном, за смештај по једног одреда.⁶

Турске карауле су удаљене једна од друге највише $\frac{1}{4}$ до $\frac{1}{2}$ часа хода, зидане су добро, од тесаника и ојачане кулама. На првом спрату је дрвена галерија покривена кровом од шиндре. У свакој петој караули командује један мулазим, а у свакој десетој или петнаестој капетан или јузбаша. Српске стражаре су од дрвета, са 4–6 војника или граничара. На црногорској граници са турске стране има мало одбрамбених караула, али су то високе грађевине, камене или дрвене, подигнуте на важнијим местима, удаљене једна од друге око 4 km, са смештајем за 10 људи.

Велика пажња је у приручнику посвећена опису путева и успутних места. Пљевља (турски: Ташлица) седиште су војног старешине – мутесарифа. Имају 1127 кућа, око 10.000 становника, претежно мухамеданаца, око 1500 хришћана, мало (30) католичких Албанаца. То је главни османски центар. Има много нових једносратних и двосратних кућа, један велики конак, 2 велика хана који могу да приме укупно 300 људи, једна српска школа, 7 воденица. Из једне стене код манастира Свете Тројице долази дрвеним цевима градски водовод (Брезница извор) с довољно добре пијаће воде.⁷ Православни манастир се налази у стеновитом теснацу. Ту је дугачко дрвено здање са укупним простором за 400 људи. За манастирску славу, Духове, овде се сјати сав народ. Јужно од Пљеваља, на левој страни Чехотине, лежи манастир Светог Илије, са једном новом, каменом и малом, жупном црквом.

Град Пљевља, кроз који протиче безначајни поток Брезница, лежи у проширеној долини Чехотине, названој Поље, које заштићују брда висока преко 400 m. Уз ширу пазарну улицу или Чаршију, груписане су градске четврти, од којих најближе носе имена по мухамеданском становништву: Хусеин пашина махала, Пенда, Ахмед Мисирли махала, Зекерија махала. Затим се нижу хришћанске четврти Гувно, Варош, Моћевац, а на крају града је

⁵ *Истио*, 88.

⁶ *Истио*, 98–99.

⁷ *Истио*, 119. Овај податак није тачан. У ствари, код манастира је извор речице Бисерка, а извор Брезнице је нешто удаљенији. Вероватно да су водовод напајала оба извора.

Кипти махала или циганска четврт. На Ћехотини лежи четврт Поље, одвојена од града ливадама, где се налазе беговска имања најстарије пљеваљске породице Селмановић. Између града и ове четврти је нова сиротињска градска четврт Хамидије шевар махала, где су се склониле муслиманске избеглице из Никшића и Босне и Херцеговине.

На западном улазу у град на Доловима налази се аустроугарски војни лагер са баракама, са смештајем за 1.200 људи, 200 коња, има болницу за 80 болесника, капелу, телефонску везу са касарном у Метаљки и са логором у Пријепољу. Лагер се снабдева добром пијаћом водом из водоводом који почиње код хана Клисуре у теснацу Раслина и спроведен је улицом кроз гвоздене цеви.

Ћехотина је код Пљеваља широка 15 m, 1,5–2 m дубока, има стена, крупних облутака, обала је делом равна, а делом висока до 2 m. Дobar дрвени сточни мост налази се код хана Шећир Кадић. Дуг је 30 m, а 3 m широк, може да поднесе пољске топове. Код Радосавца је добар дрвени мост 24 m дуг, 2,26 m широк, од дрвених облица, али за лаку војну опрему.⁸

Главни путни правац који пролази кроз Пљевља је пут од Дрине до линије Сјеница – Бијело Поље – Колашин, који се даље наставља у правцу југоистока до планине Бабуне. Садржи 35 варијанти истог путног правца са исцрпним описима путева и успутних места. Прва варијанта је пут Горажде – Метаљка – Пљевља – Пријепоље. До Метаљке је пут 5 m широк, са много серпентина добро одржаван, куда у свако доба године може проћи најтежа ратна опрема; до Пљеваља води 4 m широк земљани пут, али добро одржаван, са добрим објектима, за тешку опрему. Од Пљеваља до Пријепоља је колски пут, 4 m широк, са добрим дрвеним објектима, који је у добром стању и може да служи за тешка возила. Мост на Лиму је 1898. године поправљен и подобан за лак колски транспорт.⁹

Траса бр. 2, укупне дужине од 42,5 km, полазила је од Међеђе и преко Баткушића, Грабовика, Пељевића, Витиграба, Рудог, Устибара, Сутјеске, Крњаче и Руднице спуштала се у Пљевља. Пут Међеђа – Рудо био је понегде широк само 0,6 m, а негде и до 2 m, али се целом дужином врло тешко савлађивао. Варијанта бр. 13 истог путног правца износила је 15 km, а ишла је од Пљеваља на Ограду и Бабиње до Калафатовића на Лиму. Један крак овога пута водио је од Пљеваља на Рудницу, Клик, Ожаљ, Грабовицу и Селишта до Прибоја. Пут бр. 27 полазио је од Пљеваља преко Пауча, Какмужа до Катусе. Од Пљеваља преко Везичнице воде три пута: преко моста код Радосавца, код хана Шећир Кадића и кроз плићак код Андовине преко Ћехотине. Помињу се и рушевине код Комина, Бабић Поток са 6 кућа, Пауче

⁸ Исто, 119.

⁹ Исто, 115

са 11 разбацаних кућа, извор у шуми. Од Пљеваља је водио и пут на хан Шећир Кадић, села Шумани, Крушево и Нефертару до реке Таре. Варијанта тог правца водила је од Пљеваља преко Потпећа, карауле Кричка, Пренћања и Стричине на Мојковац.¹⁰

Између Пљеваља и Бијелог Поља била су три пута (бр. 29, 29а, 29б), први преко хана Трлице, Отиловића, Ивовика, Козице, Граба, Шаховића до Бијелог Поља; други преко Рабитља, Вруље и Коврена до долине Љубовиђе; трећи преко Козице, Биховог гроба и Гранчарева до Бијелог Поља. Према Сјеници пут од Пљеваља ишао је преко Козице, Комарана, Бродарева, Гробнице и Требиња.¹¹ Описи путева и станица садрже велики број топонима, међу којима има и оних који су одавно заборављени.

Поред описа, приручник садржи и ликовне прилоге – више карата и скица, које представљају драгоцен део и важну допуну тексту. Карте су урађене професионално и доста тачно, на основу проспекције и мерења на терену. Многобројни и разноврсни подаци о Пљевљима и пљеваљском крају, забележени руком аустријских агената, официра и војних инжењера на крају XIX века, својеврсна су и аутентична сведочења о стању на терену и оновременим приликама, која тек треба проучавати. Овде је приказом појединих детаља само указано на њихов значај.

Gordana Tomović

DETAILED DESCRIPTION OF SANJAK PLEVLJE AND VILAYET KOSOVO

Summary

Under the title *Detailbeschreibung des Sandžaks Plevlje und des Vilajets Kosovo*, a book with numerous charts and sketches was published in the year of 1899 in Vienna, as a manual for military secret imperial service. It was made on the base of secret survey of Austrian k.u. k. officers during 1885–1886, 1892 and 1895–1897, emended in 1900 and 1909. The book contains detailed and valuable description of people, history and geography, settlements, routes and posts, with large number of toponyms, observations about mentality and differences between various religious and ethnic groups.

¹⁰ *Исџо*, 127, 165.

¹¹ *Исџо*, 167, 168, 168а.